

УДК 13+37.0+316.7

ПОНЯТТЯ ПЕДАГОГІЧНОГО ДИСКУРСУ В СУЧАСНИХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Віктор Андрущенко
доктор філософських наук, професор,
академік НАПН України,
член-кореспондент НАН України,
ректор Національного педагогічного
університету імені М. П. Драгоманова,
Президент асоціації ректорів педагогічних
університетів Європи, головний редактор
часопису (м. Київ)

© Андрущенко В., Силадій І., 2018

Іван СИЛАДІЙ
кандидат педагогічних наук,
здобувач Національного педагогічного
університету імені М.П. Драгоманова

Ключові слова: людина, освіта, дискурс, педагогічний дискурс, особливості педагогічного дискурсу, елементи педагогічного дискурсу.

Дійсна демократизація освіти можлива лише на дискурсній основі, де кожен з учасників навчально-виховного процесу має можливість висловлювати власну думку, відстоювати її під час перманентних дискусій. Тому останнім часом особлива увага дослідників спрямована на вивчення педагогічного дискурсу. Головною метою цих досліджень є насамперед лінгвістичний аспект суб'єкт-суб'єктної взаємодії учасників дискурсу з огляду на його тлумачення як ситуативно й соціально визначеної мовленнєвої діяльності. Але розмаїті дискурсивні практи-

ки зумовлюють необхідність перегляду такого розуміння педагогічного дискурсу та перенесення ваги в його оцінці із суто лінгвістичного аналізу на соціальні фактори спілкування. Це спонукає до вивчення екстралінгвістичних факторів розгортання педагогічного дискурсу як мовної, комунікативної, ситуативної, особистісно й статусно орієнтованої компетенції, яка визначається усталеними в суспільстві сферами спілкування і соціальними інститутами.

ермін дискурс (від лат. discursus – доведення, міркування; від фр. discours і англ. discourse – мова) як за частотою вживання, так і за кількістю наявних трактувань посідає одне з перших місць у сучасній науці. Це явище отримало в гуманітарних науках різні назви, як-то «дискурс-бум» у роботах І. Т. Касавіна, «дискурсивний переворот»

(R. Harre, U. Flick) або «парадокс дискурсу», за висловлюванням Н.Н. Білозерцевої [14, с. 25]. Етимологічно слово дискурс розкладається на дві складові частини: *dis* (у різних напрямках) і *course* (бігти), тобто буквально означає «різноспрямований рух». «Різноспрямованість» дискурсу визначає не тільки різні варіанти вимови, а й безліч інтерпретацій, які найбільш повно реалізувалися в межах дискурсів гуманітарних наук. Треба визнати, що теоретичні засади дискурсу досліджувалися багатьма зарубіжними та вітчизняними вченими.

Зважаючи на велику кількість дефініцій поняття «дискурс», треба означити, що існують різні підходи до класифікації визначень дискурсу. У межах низки наукових дисциплін на сьогодні склалося три основних походи до його розуміння: дискурс як цілісний оформлений мовленнєвий твір, обумовлений лінгвістичними та екстралінгвістичними характеристиками; вид мовної комунікації; спілкування, що реалізується у якому-небудь громадському інституті [15, с. 307].

Також багатозначність сучасних дефініцій дискурсу, за визначенням Т. В. Мельнич, укладається в такі кластери: 1) текстоцентрична інтерпретація дискурсу, де текст розглядається: як комунікативна система, форма комунікативної ситуації (Т. Дрідзе, І. Колегаєва); як семіосфера (С. Данилов, В. Красних, Ю. Лотман, М. Фуко, Ю. Габермас); як надтекст (Г. Бітенська, Н. Купіна, А. Лошаков); 2) дискурс як мовлення, вписане в комунікативну ситуацію, як процес намірів мовця та інтерпретації слухачами (І. Агамалієва, В. Богданов, М. Макаров, Ю. Носар); 3) дискурс як інституціонально заданий тип спілкування на основі соціокультурного контексту (Ф. Бацевич, В. Карасик, Г. Почепцов, Дж. Фішман); 4) дискурс як замкнута цілісна комунікативна ситуація – подія, у яку занурюється текст і комуніканти на основі соціальних, культурних та етичних чинників (О. Селіванова) [10].

Дискурс також розглядається у трьох науково-методологічних напрямках, перший з яких, як за часом, так і за розповсюдженістю визначень, – лінгвістичний. У більшості робіт вітчизняних і зарубіжних ечених-

лінгвістів під словом «дискурс» розуміється невербалізована мовно-розумова діяльність, реалізована в цілісному мовному творі, що містить не тільки лінгвістичні, але й екстралінгвістичні компоненти [16, с. 19]. Зокрема, Н. Д. Арутюнова, узагальнюючи різні визначення дискурсу в мовознавстві, характеризує його як «зв'язний текст у сукупності з екстралінгвістичними – прагматичними, соціокультурними, психологічними та іншими факторами; текст, узятий у подієвому аспекті; мова, розглянута як цілеспрямована соціальна дія, як компонент, що бере участь у взаємодії людей і механізмах їх свідомості (когнітивних процесах). Дискурс – це мова, «занурена в життя» [2, с. 136–137]. Дослідник Ю. С. Степанов додає до цього визначення: «... дискурс – це «мова в мові», але представлена у вигляді особливої соціальної даності. Дискурс реально існує не у вигляді своєї «граматики» і свого «лексикону», як просто мова. Дискурс існує насамперед і головним чином у текстах, але таких, за якими постає особлива граматика, особливий лексикон, особливі правила слововживання і синтаксису, особлива семантика, в кінцевому рахунку – особливий світ» [16, с. 19].

Другий напрям уживань терміна «дискурс», властивий соціологічному знанню, соціальній семіотиці та політології, в останні роки у такому визначенні вийшов за межі науки і став популярним у публіцистиці і пов'язаний насамперед з роботами французького філософа, історика і культуролога Мішеля Фуко. У його роботах дискурс являє собою соціально обумовлену організацію системи мови і дії, сукупність висловлювань, які можна досліджувати не тільки лінгвістично, через прояснення значень, що містяться в них, а й соціально, у певних дискурсивних практиках. Дискурсивні практики розглядаються як сукупність анонімних історичних правил, які визначають умови виконання функцій висловлювання в дану епоху і для даного соціального, лінгвістичного, економічного чи географічного простору. Термін «дискурс» (а також похідний від нього термін «дискурсивні практики») характеризується стилістичною специфікою ідеології, що стоїть за цими правилами [13, с.10].

Третій напрям може бути умовно названий філософським та може вважатися видовим щодо попереднього розуміння, але має значну специфіку. Він пов'язаний передусім з ім'ям німецького філософа і соціолога Ю. Габермаса, який у 1980–90-х рр. трактує дискурс як особливий ідеальний вид мовної комунікації, що здійснюється у максимально можливому усуненні від соціальної реальності, традицій, авторитету і має на меті критичний розгляд цінностей, норм і правил соціального життя. У межах цього підходу центр ваги переноситься із суто лінгвістичного аналізу дискурсу на соціальні фактори спілкування: «Дискурс починає розумітися як складне комунікативне явище, не тільки включає акт створення певного тексту, а й відбиває залежність створюваного мовного твору від значної кількості екстралінгвістичних обставин – знань про світ, думок і конкретних цілей мовця як творця тексту» [8, с. 19].

Узагальнюючи погляди на природу дискурсу і його функції, О.Л. Михальова пропонує розуміти його як «вербалізацію певної ментальності, або такий спосіб говоріння і інтерпретування навколишньої дійсності, в результаті якого не лише специфічним чином відбивається навколишній світ, але і конструюється особлива реальність, створюється свій (властивий певному соціуму) спосіб бачення світу, спосіб упорядкування дійсності» [11, с. 19].

Також дослідники розмежовують статусно-орієнтований (інституційний) і особистісно-орієнтований (персональний) дискурс. Інституційний дискурс являє собою спеціалізований клішований різновид спілкування між людьми, які можуть не знати один одного, але повинні спілкуватися відповідно до норм даного соціуму, використовуючи розширений код спілкування. Специфіка інституційного дискурсу розкривається в типі соціального інституту, який у колективній мовній свідомості позначений відповідним терміном, який узагальнений в ключовому концепті цього інституту (наприклад, медичний – здоров'я, педагогічний – навчання тощо). Це також пов'язується з певними функціями людей, громадськими ритуалами і поведінко-

вими стереотипами, а також текстами, виробленими в цьому соціальному утворенні. Ядром інституційного дискурсу є спілкування базової пари учасників комунікації – лікаря і пацієнта, викладача і учня та ін. [6, с. 5]. Отже, інституційний дискурс як сфера професійного спілкування характеризується інтелектуальною взаємодією людей, представляє собою обмін інформацією в їх спільній професійній діяльності та особистісній взаємодії – співробітництві. З погляду В. І. Карасика, основними учасниками інституційного дискурсу є представники інституту (агенти) і люди, які звертаються до них (клієнти) [5, с. 6]. Зрозуміло, що педагогічний дискурс є дискурсом інституціональним.

Саме поняття «педагогічний дискурс» з'явилося в 70-ті роки ХХ ст., коли воно стало частковою сферою загального дискурс-аналізу (Дж. Сінклер, М. Култхард та ін.). Дослідники описували його як ситуаційно й соціально визначену мовленнєву діяльність. Головною метою цих досліджень був лінгвістичний аспект взаємодії вчителя і учня на уроці в класі. Основні проблеми: 1) вивчення «функцій висловів» (ствердження, питання, відповідь, команда і т. д.) та способів їх інтерпретації; 2) послідовність появи висловів різних функціональних типів; 3) способи, засоби і порядок уведення тем; закономірності розвитку тематичної структури дискурсу на уроці; 4) «право» мовців на мовлення: ким і як воно визначається, як реалізується. Для опису структури педагогічного дискурсу Дж. Сінклер і Р. Култхард використовували рівневу шкалу, аналогічну рівневій організації мови: урок, взаємодія (трансакція), обмін, акт [10].

Звернені до проблем дискурсу педагогічні дослідження вражають своєю широтою: від дискурсивного виміру цінностей та оцінки освітньої політики до вивчення медико-педагогічного, освітнього, педагогічного, рефлексивно-гуманістичного, соціально-освітнього, навчального, навчально-виховного дискурсів як засобів формування умінь, компетенцій, мислення та ін. Заразом, як і будь-який «модний» термін, слово дискурс у сучасних педагогічних дослідженнях часто вживається авторами в

широкому спектрі еkleктичних значень, виконуючи «не так інформативну, скільки парольну функцію» [18, с. 38]. Наслідком природної та штучної багатозначності стала аморфність змісту дискурсу в педагогіці. Можна говорити про те, що поняттю «дискурс» на сьогодні притаманна проблема надлишкової визначеності, що звужує його евристичний і методологічний потенціали.

Серед багатьох визначень педагогічного дискурсу можна виділити погляд К. Михальської, яка розглядає педагогічний дискурс як «мовленнєву поведінку в тому класі мовленнєвих ситуацій, для котрих природа комунікативної події визначається як навчання та виховання у професійній та освітній діяльності» [12, с. 170]. Отже, «педагогічний дискурс» – це процес мовленнєвого й невербального спілкування між тим, хто навчає, і тим, хто навчається; складниками цього процесу є суб'єкти спілкування – адресант і адресат (з певним набором особистісних характеристик), які мають відповідну інтенцію, встановлюють між собою контакт; повідомлення, що містить навчальну інформацію; канал комунікації; контекст, що сприяє реалізації навчальної мети.

Крім цього, існує багато специфічних проблем педагогічного дискурсу, які виходять у спробах визначення на перший план. Зокрема, С.Ф. Сергєєв обґрунтовує пріоритетність розгляду школи як динамічної системи циркулюючих організаційних, професійних і особистісних дискурсів, процес породження яких – це процес породження «культурного шару» [17, с. 14]. О. А. Лєнова розглядає рефлексивно-гуманістичний дискурс педагогіки як дискурс, «що дозволяє осмислити педагогічну реальність як освітній простір, що розуміється як подія учителів та учнів» [9, с. 12]. Деякі дослідники розглядають проблему формування дискурсивної компетенції у різних суб'єктів дискурсу в процесі міжкультурного діалогу. Звернення до дискурсу здійснюється як до метафори, що визначає головні наукові диспозиції педагогічної реальності (стійкі схильності до можливого і належного розуміння педагогічного знання і перспектив його подальшого розвитку). Як

зазначає В. К. Пічугіна, на відміну від дискурсу як поняття дискурс як метафора дозволяє «компактно і нетривіально» передати будь-який зміст в обсязі, що значно перевершує обсяг, який був у ній спочатку закладений. Інституційність є для дискурсу дескриптивною ознакою, що вказує на причини виникнення і способи подолання суперечностей, які виникають у педагогічному знанні при зміні культурних домінант [14, с. 26].

Спираючись на певні наукові напрацювання, слід зазначити, що педагогічний дискурс охоплює зовнішні (мета, засоби досягнення, об'єкт впливу, суб'єкт діяльності, результат) і внутрішні (мотивація, зміст, операції) компоненти. Як і будь-яка педагогічна діяльність, він виконує гностичну (пізнавальну), проектувальну (перспективне планування завдань і способів їх розв'язання), конструктивну (співпраця педагога і вихованців), комунікативну (взаємодія педагога з учнями, колегами), організаторську (поетапність дій педагога і вихованців) функції. Водночас для дискурсу обов'язковим є наявність особистісного підходу (спрямованість на особистість, гуманістична природа), творчий, дослідно-експериментальний характер, стійка вмотивованість на пошук нового в організації навчально-виховного процесу [3, с. 84].

Загалом, увага до слова, тексту, дискурсу в педагогічних висловлюваннях різної природи та їх аналіз спонукають замислитися про шляхи розвитку педагогічного знання з погляду його цінностей, новацій, подолати деякий егоцентризм, обумовлений приналежністю до педагогічної науки.

Як зазначають В. Андрущенко, О. Скубашевська, особливістю педагогічного дискурсу є те, що він може бути віднесеним до продуктивної інноваційної діяльності, оскільки серед його обов'язкових компонентів особливу роль відіграє творчість. Специфіка педагогічної творчості полягає в тому, що її об'єктом і результатом є творення особистості, а не образу, як у мистецтві, чи механізму, конструкції – як у техніці. Педагогічний процес розглядають як спільну творчість (співтворчість) педагога

й вихованця в ситуації педагогічної взаємодії, у процесі якої відбувається педагогічне перетворення людини [1, с. 13].

Усі ці особливості, безумовно, важливі для розуміння педагогічного дискурсу, однак дослідники попереджають, що зведення його інституційних особливостей лише до специфіки комунікації агентів (вчитель – учень) звужує розуміння цього дискурсу. Звужує розуміння педагогічного дискурсу і виділення головного концепту. Наприклад, І. В. Карасик у педагогічному дискурсі основним визнає концепт навчання [6, с. 16]. Але загальна зацікавленість у педагогічних проблемах і, зокрема, в освітньо-виховних, неможливість їх звести тільки до проблем навчання, швидше за все, вимагає розширення складу учасників (агентів) педагогічного дискурсу й обумовлює виділення (як головного) іншого концепту (чи кількох). Деякі дослідники дотримуються погляду, згідно з яким, із позицій сучасних цілей навчання, головною є комунікація. Головним в акті комунікації є не смислове наповнення тексту, не його мовна форма, а реалізація комунікативних цілей партнерів, для якої необхідним є текст – заціб досягнення цих цілей. Дискурс у зв'язку з цим – це не тільки продукт мовленнєвої діяльності, а й процес її створення, який визначається екстралінгвістичними факторами, тобто комунікативним контекстом і умовами спілкування [4, с. 13].

Отже, аналізуючи сучасні підходи, можна стверджувати, що з позиції мовної особистості дискурс прирівнюється до комунікативної компетенції, тобто являє собою знання, уміння та навички, необхідні для підтримки спілкування; з позиції утворення тексту дискурс прирівнюється до мовної

компетенції, тобто розглядає правильність побудови висловлювання; з позиції ситуації спілкування дискурс представлений у вигляді різних комунікативних ситуацій, особистісно та статусно-орієнтованих, і визначається прийнятими в суспільстві сферами спілкування і сформованими інститутами (інституційний дискурс). Педагогічний дискурс, будучи різновидом дискурсу в цілому, має мету – формування у свідомості адресата культурно-педагогічного концепту, до складу якого входять різні ознаки образного, понятійного, оцінного, інструментального характеру [19, с. 87].

Підбиваючи підсумки аналітичної розвідки тлумачення поняття «дискурс», можна погодитись із дослідницею Л. Колток, яка зазначає, що по-перше, дискурс не просто інше слово для позначення «дискусії», як його іноді неправильно трактують. Загалом дискурс має на увазі специфічний вид дискусії, тоді як під дискусією у принципі може розумітися будь-яка форма людської комунікації, байдуже, наскільки вона неврегульована або незв'язна; дискурс має на увазі, що обговорення слідує певним правилам. По-друге, дискурсний аналіз більш ніж просто аналіз тексту і тим більше поняття: ідеться про спосіб дослідження історичної семантики, який виходить за межі слова і пропозиції, навіть за межі тексту і текстуальності: при дискурсному аналізі йдеться не тільки про сказане, але і про те, що не було сказане або не могло бути сказане, оскільки певні мовні акти лежать зовні дискурсивного кодексу правил. По-третє, дискурс не є чимось, що пов'язано з окремою особою. Дискурс – це щось надіндивідуальне, навіть якщо окремі особи можуть впливати на дискурси і створювати їх [7, с. 91].

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрущенко В., Скубашевська О. Технології сучасного педагогічного дискурсу. *Вісник інституту розвитку дитини. Сер.: Філософія. Педагогіка. Психологія: зб. наук. праць / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова*. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. Вип. 14. С. 13–20.
2. Арутюнова Н.Д. Дискурс. *Лингвистический энциклопедический словарь*. М.: Сов. энцикл., 1990. С. 136–137.
3. Бужикова Р. Нові пріоритети розвитку сучасної освіти. *Вища освіта України*. 2006. № 3. С. 83–88.

REFERENCES

1. Andrushchenko V., Skubashevskaya O. Technologies of modern pedagogical discourse. *Bulletin of the Institute for Child Development. Ser.: Philosophy. Pedagogy. Psychology: Sb. sciences works / national ped Un-t them. M. P. Drahomanov*. Kyiv: View of the NPU them. MP Drahomanova, 2011. Proceed. 14. P. 13–20. (in Ukrainian).
2. Arutyunova N.D. Discourse Linguistic Encyclopedic Dictionary. *Moskov: Sov. Encycl.*, 1990. P. 136–137. (in Russian).

- 4. Елухина Н.В.** Роль дискурса в межкультурной коммуникации и методика формирования дискурсивной компетенции. *Иностранные языки в школе*. 2002. № 3. С. 9–12.
- 5. Карасик В.И.** О типах дискурса. *Языковая личность: институциональный и персональный дискурс*: сб. науч. тр. Волгоград, 2000. С. 5–20.
- 6. Карасик В.И.** Характеристики педагогического дискурса. *Языковая личность: аспекты лингвистики и лингводидактики*: сб. науч. тр. / под ред. В. И. Карасика, Г. Г. Слышкина. Волгоград: Перемена, 1999. С. 3–18.
- 7. Колток Л.** Педагогічний дискурс та його роль в структурі інноваційних процесів у вищій школі. *Молодь і ринок*. 2010. №10 (69). С. 88–92.
- 8. Кубрякова Е.С.** Виды пространств текста и дискурса. *Категоризация мира: пространство и время*: матер. науч. конф. / под ред. Е.С. Кубряковой, О. А. Александровой. М.: Диалог; МГУ, 1997. С. 15–26.
- 9. Леонова О.А.** Региональное образовательное пространство: принципы формирования и прогнозирования развития: автореф. дис. на соиск. уч. степени д-ра пед. наук: спец.: 13.00.01 / Волгогр. гос. пед. ун-т. Волгоград, 2009. 43 с.
- 10. Мельник Т.В.** Навчально-педагогічний дискурс як типізована соціально-культурна взаємодія. *Науковий вісник Донбасу*: електрон. наук. фах. вид. / Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. 2013. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/nvd_2013_2_30.pdf
- 11. Михалева О.Л.** Политический дискурс: способы реализации агональности. *Построение гражданского общества*: матер. Междунар. гуманитарного конгресса. Иркутск: Изд-во Ирк. гос. пед. ун-та, 2002. Ч. 3: Русский язык: его современное состояние и проблемы преподавания. С. 96–105. URL: <http://rus-lang.com/about/group/mikhaleva/state2/>
- 12. Михальская А.К.** Педагогическое речеведение: словарь-справочник. Изд. 2-е, испр. и доп. / под ред. Т.А. Ладыженской, А.К. Михальской; сост. А. А. Князьков. М.: Флинта; Наука, 1998. 312 с.
- 13. Осипова С.И., Фомина Е.И.** Дискурс как объект педагогического анализа. *Сибирский педагогический журнал*. 2012. № 3. С. 9–12.
- 14. Пичугина В.К.** Дискурс как педагогическое понятие: методологический и эвристический потенциалы. *Известия Волгоградского гос. пед. ун-та*. 2012. № 10, т. 74. С. 25–28.
- 15. Поспелова Ю.Ю.** Педагогический дискурс и его характеристики. *Вестник ГГУ им. Н.А. Некрасова*. 2009. Вып. 1, т. 15. С. 307–310.
- 16. Роботова А.С.** Современный педагогический дискурс. *Universum: Вестник Герценовского университета*. 2008. № 12. С. 19–25.
- 17. Сергеев С.Ф.** Дискурсивное обучение: принципы и пример методики проведения урока. *Образовательные технологии*. 2009. №3. С. 13–17.
- 18. Слышкин Г.Г.** Дискурс и концепт (о лингвокультурном подходе к изучению дискурса). *Языковая личность: институциональный и персональный дискурс*: сб. науч. тр. / под ред. В. И. Карасика, Г. Г. Слышкина. Волгоград: Перемена, 2000. С. 38–45.
- 19. Суворова С.Л.** Феноменология исследования понятий «дискурс» и «педагогический дискурс». *Вестник Южно-Уральского гос. ун-та. Сер.: Образование. Педагогические науки*. 2012. Вып. № 4 (263). С. 84–87.
- 3. Buzhikova R.** New priorities for the development of modern education. *Vyshcha Osvita Ukrainy*. 2006. No. 3. P. 83–88. (in Ukrainian).
- 4. Elukhina N.V.** The role of discourse in intercultural communication and the method of formation of discursive competence. *Foreign languages at school*. 2002. No. 3. P. 9–12. (in Russian).
- 5. Karasik V.I.** About types of discourse. *Linguistic personality: institutional and personal discourse*: sat. scientific tr. Volgograd, 2000. P. 5–20. (in Russian).
- 6. Karasik V.I.** Characteristics of pedagogical discourse. *Linguistic personality: aspects of linguistics and lingvodidactics*: sat. scientific tr. / Ed. V.I. Karasika, G.G. Slyshkina. Volgograd: Peremena, 1999. P. 3–18. (in Russian).
- 7. Koltok L.** Pedagogical discourse and its role in the structure of innovative processes in higher education. *Molod' and Rynok*. 2010. No.10 (69). P. 88–92. (in Ukrainian).
- 8. Kubryakova E.S.** Types of spaces of text and discourse. *Categorization of the world: space and time*: mother. scientific conf. / ed. E.S. Kubryakova, O.A. Alexandrova. Moscow: Dialogue; MGU, 1997. P. 15–26. (in Russian).
- 9. Leonova O.A.** Regional educational space: principles of formation and forecasting of development: author's abstract. dis. to soup. Student the degree of Dr. Ped. Specialty: 13.00.01 / Volgograd. state ped. un-t. Volgograd, 2009. 43 p. (in Russian).
- 10. Melnik T.V.** Educational-pedagogical discourse as a typified socio-cultural interaction. *Scientific Bulletin Donbass: Electron. sciences profession. kind.* / Lugansk nats Un-t them. T. Shevchenko. 2013. No. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/nvd_2013_2_30.pdf (in Ukrainian).
- 11. Mikhaleva O.L.** Political discourse: ways to implement agonality. *Building a Civil Society: Mater. International humanitarian congress*. Irkutsk: Publishing house Irk. state ped Un-te. Ch. 3: *Russian language: its current state and teaching problems*. 2002. P. 96–105. URL: <http://rus-lang.com/about/group/mikhaleva/state2/> (in Russian).
- 12. Mikhalskaya A.K.** Pedagogical speech: a dictionary-reference. Ed. 2-nd, corrected. and additional / Ed. T.A. Ladyzhenskaya, A.K. Mikhalskaya; comp. A.A. Knyazkov. Moscow: Flinta; Nauka, 1998. 312 p. (in Russian).
- 13. Osipova S.I., Fomina E.I.** Discourse as an object of pedagogical analysis. *Siberian pedagogical journal*. 2012. No. 3. P. 9–12. (in Russian).
- 14. Pichugina V.K.** Discourse as a pedagogical concept: methodological and heuristic potentials. *News of the Volgograd state. ped. University*. 2012. No. 10, volume 74. P. 25–28. (in Russian).
- 15. Pospelova Yu.Yu.** Pedagogical discourse and its characteristics. *Bulletin of KSU im. O.N. Nekrasov*. 2009. Issue 1, volume 15. P. 307–310. (in Russian).
- 16. Robotova A.S.** Modern pedagogical discourse. *Universum: Herald of the Herzen University*. 2008. No. 12. P. 19–25. (in Russian).
- 17. Sergeev S.F.** Discursive learning: principles and example of the methodology of the lesson. *Educational Technologies*. 2009. No. 3. P. 13–17.
- 18. Slyshkin G.G.** Discourse and concept (on lingvokulturnom approach to the study of discourse). *Language personality: institutional and personal discourse*: Sat. sci. tr. / Ed. V.I. Karasika, G. G. Slyshkina. Volgograd: Peremena 2000. P. 38–45.
- 19. Suvorova S.L.** Phenomenology of the study of the concepts of "discourse" and "pedagogical discourse". *Bulletin of the South Ural state. University. Sir.: Education. Pedagogical sciences*. 2012. Issue No. 4 (263). P. 84–87.